

3. Over heidendom (1939)

"Heidendom is *geen* atheïsme, maar integendeel, een zeer stevig, welgedaan geloof; heidendom is geen liberalisme of libertinisme, maar integendeel een steeds op staatsbinding en -vereering aangelegd communaal leven; heidendom is niet achterlijk, maar integendeel het altijddurend ferment van het menschenleven; ook zijn er niet *vele* heidensche religies, en voorzoover ze bestaan, zullen ze elkander uitnemend verstaan en als het er op aankomt, een voorbeeld van onderlinge tolerantie geven. Kortom: heidendom is *de* religie van *de* menschenlijke natuur, altijd en overal."

(*Edda en Thora*, 1939, p. 29)

4. Over een gedicht van Henriëtte Roland Holst (1941)

"Tusschen de heidensche bede aan het Lot en het geweldsgebed van den dweeper staat het gebed, dat uit de *verwachting* stamt en bloeit, ook in de dorste streken. Het maakt een gróót verschil, of men de lyriek van Henriëtte Roland Holst leest *mèt* of *zònder* deze verwachting en deze bede. Indien *zònder*, dan hebt ge te doen met een subjectieve opwinding, die als hoogmoment vervliegt en minder diepte heeft dan de ontroering voor de bestendige aanwezigheid van de Natuur; indien ge leest *mèt* die verwachting, dan ontmoet ge overal teekenen van wat komende is, aanduidingen van de objectieve stonde in het wereldjaar, van de crisis en kroon aller wonderen: och, of Gij de hemelen scheurdet... Voor den één is: 'die dag zal blink zijn als een watervlak' een socialistisch relletje in de achterbuurt van een zielsziek gemoed, voor den ander een wereldsch getuige van de Goddelijke belofte."

(*Messiaansch Verlangen*, 1941, p. 308v.)

5. Ons heidendom, ons jodendom, ons christendom (1948)

"Daar is in het 'jodendom' een magische macht van den waan, gelijk er in het 'heidendom' een magische macht van den leugen heerscht. Wij hebben in het christelijk heidendom te doen met een modificatie van de vereering voor het stille, gestadige Bestaan, waartoe wij door de 'openbaring' Gods worden ingeleid; wij hebben in het christelijk jodendom te doen met een variant van de gehoorzaamheid aan de drijvende en vormende Wet, waartoe wij door de 'openbaring' Gods worden bekwaamd. Nu, een christelijk christendom zou er slechts bestaan, indien de Openbaring zich met het bestaan vermengde en met de wet zich wilde vereenzelvigen. Dit is niet mogelijk, men mag het niet verwachten en men kan er zich niets bij denken, zoolang God Góð zal zijn en Zijn Woord zal gelden als Zijn Woord. Wanneer wij de leugen der gojim en den waan van het aam, het godsvolk, willen ontgaan, zouden wij in een ongelegenheid komen te verkeerren, die, zoolang wij haar niet onderkennen als goddelijke gelegenheid, ons den mond zou snoeren."

(Om het levende Woord, pp. 252-257)

Observatie 2: In zijn theologische leven spreekt Miskotte dikwijls over heidendom, jodendom en vrijwel altijd in één moeite door over *ons* heidendom, *ons* jodendom, *ons* christendom, als 'geesteshoudingen' van de mens. In het verlengde daarvan zouden we kunnen spreken over *ons* moslim-zijn. Hoe ziet dat eruit?

6. Uit een bespreking van Jean Paul Sartre's *Réflexions sur la question juive* (1949)

"Het werkelijke rijk is een geheime realiteit achter het wettelijk rijk. Kleinburgers die niet bezitten worden door deze mythische constructie voor hun besef bezitters; de mystieke